

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 6^{ΗΣ} ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2003

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

Παρατηρήσεις αναφερόμενες στο κληρονομικό δικαίωμα του βυζαντινού δημοσίου κατά την εξ αδιαθέτου διαδοχή, υπό του άντεπιστέλλοντος μέλους κ. Μενελάου Τουρτόγλου*.

Στό βυζαντινό δίκαιο δὲν λείπουν διατάξεις οἱ ὁποῖες ἐμφανῶς ἀποβλέπουν στὸν πορισμὸ κρατικῶν ἐσόδων. Ὁ ἀριθμὸς δὲ αὐτῶν ποὺ ἀπαντοῦν μάλιστα σὲ ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ δικαίου δὲν εἶναι καθόλου εὐκαταφρόνητος. Ἀντιθέτως ἐμφανίζεται αἰσθητὰ ἠϋξημένος ἰδίως κατὰ τοὺς τελευταίους πρὶν τὴν ἄλωση αἰῶνες. Τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον ἂν ληφθῆ ὑπ' ὄψει ἡ ὀλονὲν ἐπιτεινομένη τότε ἔνδεια τοῦ δημοσίου ταμείου.

Τὸ βυζαντινὸ ὅμως κράτος δὲν ἀρκεῖται, ὅπως φαίνεται, μόνον στὴ νόμιμη ἐνίσχυση τῶν ἐσόδων του μὲ τὴ θέσπιση σχετικῶν διατάξεων. Τηρεῖ ἐνίοτε καὶ ἔνοχον ἀνοχὴν παραβλέποντας παράνομες ἐνέργειες τῶν ἐντεταλμένων του ὀργάνων ὅταν αὐτὲς τοῦ ἀπέφεραν αὔξηση τῶν δημοσίων ἐσόδων. Καὶ τοῦτο παρὰ τὶς κατὰ καιροὺς ἐμπεριεχόμενες σὲ νομοθετικὰ κείμενα ἀποδοκιμασίες καὶ ἀπειλὲς σοβαρωπύτων κυρώσεων κατὰ τῶν παραβατῶν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι “περιστήσαντες εἰς ἀπραξίαν τὸν νόμον” μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ὑπερασπίσεως τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων τοῦ δημοσίου ἐξυπηρετοῦσαν καὶ τὰ ἰδιωφελῆ τους συμφέροντα. Ἐπέβαλλον δὲ αὐθαίρετως δημεύσεις ἢ καὶ καταλήψεις περιουσιῶν προσπορίζοντες “κέρδος ἄδικον τῷ δημοσίῳ”¹.

*MÉNÉLAS TOURTOGLOU, *Remarques relatives au droit successoral de l'état byzantin à la succession ab intestat*.

1. P. Noailles - A. Dain, *Les Nouvelles de Léon vi le Sage*, Paris 1944, σ. 195-

Ἡ διαπιστουμένη ὅμως ἀπὸ τὶς πηγές ἀσυδοσία καὶ διαφθορὰ τῶν εἰσπρακτικῶν ὀργάνων τὰ ὅποια ἀψηφούσαν τελείως τὶς ἀπειλούμενες κατ' αὐτῶν ἐξοντωτικὲς ποινές, δημιουργεῖ εὐλόγως τὴν ἐντύπωση ὅτι τὸ παράνομον τῶν ἐνεργειῶν τοὺς ἐκαλύπτετο πλήρως ἀπὸ τὴν βεβαιότητα τῆς ἀτιμωρησίας τους. Καὶ τοῦτο, διότι τὸ βυζαντινὸ κράτος, παρὰ τὶς μεγαλόστομες διακηρύξεις τῶν κατὰ καιροὺς αὐτοκρατόρων, φαίνεται ὅτι δὲν εἶχε τὴ βούληση ἐπιβολῆς τοῦ νόμου. Ὁ νόμος, ὅπως φαίνεται, ἀτονοῦσε καὶ καθίστατο στὴν πράξιν ἀνενεργὸς ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ὠφεληθοῦν τὰ δημόσια ἔσοδα. Ἔτσι π.χ., ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἡ Νεαρά 51 τοῦ Λέοντος C' τοῦ Σοφοῦ², οἱ Ἰουστινιάνειες διατάξεις οἱ ρυθμιζούσες τὴν κτήση εὐρεθέντος θησαυροῦ³ δὲν εἶχαν ἐφαρμογὴν στὴν πράξιν. Ὁ ἀνευρισκόμενος θησαυρὸς περιήρχετο πάντοτε ἐξ ὀλοκλήρου στὸ δημόσιο, ἔστω καὶ ἂν ἤθελε εὐρεθῆ σὲ ιδιόκτητο τόπο. Ἡ ἐκ νέου δὲ ἐπανάληψη ὑπὸ τῆς Νεαρᾶς 51 τοῦ Λέοντος τῶν περὶ κυριότητος θησαυροῦ διατάξεων τοῦ παλαιοῦ νόμου ὅπως καὶ ἡ μνεΐα τῶν τελευταίων στὰ Βασιλικά καὶ σὲ μεταγενέστερες νομικὲς πηγές⁴ δὲν σημαίνει καθόλου ὅτι εἶχαν ἀλλάξει τὰ συμβαίνοντα στὴν πράξιν. Τὸ βυζαντινὸ κράτος, παρὰ τὶς ἐξαγγελίες του, ἀπρόθυμον νὰ στερηθῆ ἐσόδων ἀνεχόταν τὴ συνέχισιν τῆς παρανομίας. Ἀργότερα μάλιστα ἀπερρίφθησαν καὶ τὰ προσχήματα. Ὁ Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος προέβη καὶ στὴ νομιμοποίηση τῆς παρανομίας μὲ ἐκδοθὲν τὸ 1319 χρυσόβουλλό του ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων. Συγκεκριμένα μὲ τὸ χρυσόβουλλό του αὐτὸ ὠρίζετο ὅτι ὁ τυχὼν ἀνευρισκόμενος θησαυρὸς κατέληγε σὲ κάθε περίπτωση στὸ δημόσιο ταμεῖο⁵.

Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 120. – C. A. Spulber, Les Nouvelles de Léon le Sage, Cernauti 1934, σ. 225-226.

2. P. Noailles - A. Dain, ἐνθ' ἂν, σ. 195 ἐπ.

3. Cod. 10. 15. – Inst. 2.1 § 39. – Dig. 49. 14. 3 § 10 καὶ 11. – Περὶ τῆς εὐρέσεως θησαυροῦ βλ. ἐκτενῶς Μεν. Τουρτόγλου, “Παρθενοφοδῶρα” καὶ “Εὐρεσις θησαυροῦ”, Ἀθήναι 1963, σ. 119 ἐπ.

4. Βασ. 56. 2. 3, 56. 7. 13. – Epitome XLIII, 63. Ζέπων J.G-R, τ. 4, σ. 566. – Ecloga ad Prochiron Mutata XXXVII, 57. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 302. – Synopsis Basilicorum Θ', II, 2. Ζέπων J. G-R τ. 5, σ. 315. – Synopsis Minor Θ', 11. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 414. – Ἀρμενόπουλος 2. 6. 4.

5. “Ἴνα, ἐὰν γένηται εὐρεσις θησαυροῦ ἐκεῖσε παρὰ τινος, εἰ μὲν κατὰ ἀλήθειαν ἐνὶ τοῦτο, ἀναλαμβάνηται αὐτὸ τὸ μέλλον εὐρεθῆναι καὶ εἰσκομίζηται εἰς τὸ θεοφρούρητον βεστιάριον”, F.Miklosich et I.Müller, Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana, V, Vindobonae 1887, σ.82.

Παρεμφερής πρὸς τὴν ἐνδεικτικῶς ἀναφερθεῖσα περίπτωση τοῦ ἐμπραγμάτου δικαίου, τῆς νομιμοποιήσεως δηλαδὴ ἐκ τῶν ὑστέρων τῆς ἀρχικῶς στηλιτευθείσης ὡς παρανόμου καταλήψεως ἀπὸ τὸ δημόσιο παντὸς θησαυροῦ ὁπουδῆποτε ἀνευρισκομένου, ἀπαντᾶ καὶ στὸ δίκαιο τῆς κληρονομικῆς διαδοχῆς τῶν βυζαντινῶν.

Εἰδικότερα τὸ δημόσιο, κατὰ τὶς περὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς διατάξεις τῆς Ἰουστινιάνειας νομοθεσίας, κατελάμβανε μόνον τὰ ἀκληρονόμητα περιουσιακὰ στοιχεῖα (*bona vacantia*). Ὅταν δηλαδὴ δὲν ὑφίσταντο συγγενεῖς καὶ σύζυγος τοῦ κληρονομουμένου ἢ ἐὰν οἱ ὑπάρχοντες κληρονόμοι ἦσαν ἀνίκανοι ἢ ἀνάξιοι πρὸς τὸ κληρονομεῖν⁶.

Παρὰ ταῦτα ὅμως, τὰ συμβαίνοντα στὴν πράξη ἦσαν τελείως διαφορετικά. Ἡ ἀνυπαρξία παντὸς κληρονομικῶν δικαιώματος τοῦ δημοσίου δὲν ἀνέκοπτε καθόλου τὶς παράνομες ἐπεμβάσεις τῶν δημοσίων ὀργάνων. Ἀντιθέτως τὰ τελευταῖα, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπίσημη μαρτυρία τῆς Νεαρᾶς 164 τοῦ Ἰουστινιανοῦ, “τὰς τῶν τελευτώντων περιουσίας διαταράττουσι καὶ οὔτε διαθήκας ἐῴσι κρατεῖν οὔτε μὴν τὰς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχὰς χῶραν λαμβάνειν”. Ἐσφράγιζαν δὲ τὰ κινητὰ πράγματα τῶν ἀποθανόντων ἐνῶ ἐπὶ τῶν ἀκινήτων ἐπέδεται σανίδες.

Πρὸς περιστολὴν αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν ἐνεργειῶν ἡ Νεαρά ἀπειλεῖ τοὺς πα-

---

6. *Cod.* 10. 10. 1, 4. – “Τῶν ἀδιαθέτων καὶ ἀκληρονομήτων αἰ οὐσαὶ τῷ δημοσίῳ διαφέρουσι” (*Bas.* 56. 6. 18). – Πρὸβλ. K. E. Zachariä v. Lingenthal, *Geschichte des griechisch – römischen Rechts*³, Berlin 1892 (ἀνατ. Aalen 1955), σ. 135. – R. Monier, *Manuel Élementaire de Droit Romain*, I, Paris 1947 (ἀνατ. Aalen 1977), σ. 482. – Γ. Πετροπούλου, *Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου* (ἐκδ.Β), τ. 2, Ἀθῆναι 1963, σ. 1417. – «Ἵσμεν ἤδη τινὰ τῶν παλαιῶν διάταξιν παρακελευομένην τὰς τῶν τελευτώντων ἀδιαθέτως περιουσίας οἷς κατὰ νόμους οὐχ ὕπεστιν ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμος, ἐπὶ τὸ θεῖον ἡμῶν εἰσκομίζεσθαι ταμεῖον” (*Ἀρμενόπουλος* 1. 18. 39). Σημειωτέα ἐπίσης ἡ διάταξη ἢ ὀρίζουσα ἔτι: «Οἱ ἀποστάντες ἐκ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ αἵρετικοὶ γενόμενοι ἢ θύσαντες ἢ θύσαι τινὶ ἐπαγγεῖλαμενοι οὐ δύνανται διατίθεσθαι ἢ δωρεῖσθαι, οὔτε ἐκ διαθήκῆς οὔτε ἐξ ἀδιαθέτου λαμβάνειν τὶ δύνανται” (*Πρόχειρος Νόμος* 39. 34. Ζέπων J.G-R, τ. 2, σ. 215-216. – *Ἐπαναγωγὴ (Εἰσαγωγὴ)* 40. 36. Ζέπων J.G-R, τ. 2, σ. 362. – *Cod.* 1. 7. 4. – *Ἀρμενόπουλος* 6. 11. 5. – *Epanagoge Aucta* 52. 30. Ζέπων J.G-R, τ. 6, σ. 203. – Ὡς αἵρετικὸς δὲ ἐχαρακτηρίζετο “πᾶς ὅς καὶ μικρῷ ὑποδείγματι παρὰ τὸ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας δόγμα ἢ τῆς εὐθείας ἐφάνη τραπεῖς” (*Bas.* 1. 1. 22). – *Cod.* 1. 5. 2. – *Epanagoge Aucta* 53. 4. Ζέπων J.G-R, τ. 6, σ. 213.

ρανομοῦντες μὲ κεφαλικὴ ποινὴ καὶ δήμευση. Οἱ βαρύτερες ὅμως αὐτὲς κυρώσεις δὲν εἶχαν κανένα ἀνασταλτικὸ ἀποτέλεσμα. Ἀντιθέτως ἡ κατάσταση δὲν φαίνεται ὅτι ἄλλαξε καθόλου. Κι αὐτὸ γιατί, λίγα χρόνια ἀργότερα ὁ Τιβέριος μὲ καινούργια Νεαρά τοῦ ἔτους 574 ἀναγκάζεται νὰ ἐπαναλάβῃ αὐτολεξεί τὸ περιεχόμενον τῆς Νεαρᾶς 164 τοῦ Ἰουστινιανοῦ⁷.

Ἔτσι, ὅπως φαίνεται, οἱ “δημόσιοι”, ἐνεργοῦντες “παρὰ τὸ τοῖς νόμοις δοκοῦν”, δὲν ἐνοχλοῦνται καθόλου ἀπὸ τὶς ρητορικὲς ἀπειλὲς τῶν Νεαρῶν, γιατί ἐγνώριζαν καλῶς ὅτι δὲν διεκυβεύετο ποσῶς οὔτε ἡ ζωὴ οὔτε καὶ ἡ ὑπόστασή τους. Καὶ τοῦτο, διότι μὲ τὴν ἀνοχὴ τοῦ κράτους τοῦ ὁποῖου τὰ ταμεῖα ἐνίσχυαν, εἶχαν ἐξασφαλίσαι τὸ ἀκαταδίωκτον καὶ κατ’ ἀκολουθίαν τὸ ἀτιμώρητον τῶν παρανόμων πράξεών τους, μὴ παραλείποντες βεβαίως νὰ ἀποκομίζουσαν καὶ ἴδια ὀφέλη. Μὲ τὴν πάροδο μάλιστα τοῦ χρόνου τὸ βυζαντινὸ κράτος, δέσμιον τῶν οικονομικῶν προτεραιοτήτων, ἀποκτᾶ βαρυσταθίως καὶ αὐτοτελὲς δικαίωμα στὴν ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὴ διαδοχὴ, ἔστω καὶ ὑπαρχόντων συγγενῶν τοῦ ἀποθνήσκοντος. Μὲ τὸν τρόπο δὲ αὐτὸ νομιμοποιήθηκε πλέον ἡ ἀνάμειξις τῶν ἀρμοδίων ὀργάνων στὶς κληρονομικὰς περιουσίας.

Συγκεκριμένα μὲ τὶς ρυθμίσεις τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων τὸ δημόσιον, ἐλλεῖπει συγγενῶν ποὺ ἐκαλοῦντο στὶς πρῶτες πέντε τάξεις διαδοχῆς, καλεῖται στὴν ἕκτη ἐπὶ τοῦ ἡμίσεος ὅμως τῆς κληρονομικῆς περιουσίας, τοῦ ἐτέρου ἡμίσεος περιερχομένου στὴν ἐπιζῶσα σύζυγο. Ἐλλειπούσης δὲ τῆς τελευταίας, καλεῖται στὴν ἑβδόμη τάξιν καὶ κληρονομεῖ ὀλόκληρην τὴν περιουσίαν τοῦ θανόντος⁸. Στὴ συνέχεια ὁ Λέων ὁ Σοφὸς θεσπίζει, μὲ τὴν ὑπ’ ἀριθ.40 Νεαρά του⁹, κληρονομικὸ δικαίωμα τοῦ δημοσίου ἐπὶ τῆς περιουσίας τῶν ἀνευ διαθήκης θανόντων στὴν αἰγμάλωσίαν καὶ κατ’ ἀποκλεισμὸν τῶν ἐκ πλαγίου συγγενῶν τους. Ἐπακολουθοῦν δύο Νεαρᾶς τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου τῶν ἐτῶν 945-949. Μὲ τὴν πρώτην τὸ δημόσιον κληρονομεῖ τὸ “δίμοιρον” τῆς περιουσίας τοῦ θανόντος ἄπαιδος καὶ ἀδιαθέτου ἐφ’ ὅσον ἐστερεῖτο συγγενῶν. Μὲ τὴν δεύτερην ὅμως τὸ δημόσιον καλεῖται στὴν κληρονομίαν τοῦ ἀδιαθέτως τελευτήσαντος ἐλλεῖπει συγγενῶν αὐτοῦ μέχρι τοῦ ἕκτου βαθμοῦ¹⁰. Τέλος, ὅπως προκύ-

7. Ζέπων J.G-R, τ. 1, σ. 13. – Βασ. 45. 3. 9

8. *Ἐκλογὴ Νόμων* 6. 1, 2 (L. Burgmann, *Ecloga das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos V*, Frankfurt 1983, σ. 192-194).

9. P. Noailles- A. Dain, *ἐνθ’ ἄν.*, σ. 154 ἐπ.

10. Ζέπων J.G-R, τ. 1, σ. 237 καὶ 239.

πτεϊ ἀπὸ νομοθετικά καὶ ἄλλα ἐπίσημα κείμενα τῶν ὑπεροβυζαντινῶν χρόνων, τὸ δημόσιο εἶχε ἀποκτήσει αὐτοτελὲς κληρονομικὸ δικαίωμα ἐπὶ τοῦ ἐνὸς τρίτου τῆς περιουσίας τοῦ ἄνευ διαθήκης καὶ τέκνων θνήσκοντος, ἀνεξαρτήτως ἐὰν ὑφίσταντο συγγενεῖς αὐτοῦ. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος τοῦ δημοσίου τοῦ ἀποκληθέντος “ἀβιωτίκιον”¹¹.

Ἀπὸ ὅσα προηγουμένως ἐσημειώθησαν περὶ τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος τοῦ δημοσίου στὴν ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆ, γίνεται φανερὸ ὅτι οἱ ἐπεμβάσεις τῶν κρατικῶν ὀργάνων στὶς περιουσίες τῶν ἄνευ διαθήκης ἀποθανόντων, διεκδικούντων τὴν ἀνήκουσα στὸ δημόσιο μερίδα, εἶχαν καταστρεῖ πλέον νόμιμες. Τὰ ὄργανα ὅμως τοῦ δημοσίου δὲν περιορίζοντο στὴν εἰσπραξὴ μόνον τοῦ τρίτου τῆς κληρονομίας τῶν ἀποβιούντων καὶ “μηδένα ἐχόντων κληρονόμον ἐγγύθεν”. Ἀντιθέτως κατελάμβαναν παρανόμως ὀλόκληρη τὴν κληρονομία περιουσία. Τὰ συμβαίνοντα αὐτὰ στὴν πράξῃ ἐπιβεβαιοῦν καὶ ἡ ἀπευθυνθεῖσα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγο ἐπιστολὴ (1397/1398) τοῦ Μανουὴλ Καλέκα ὅπου ὁ τελευταῖος μεταξὺ ἄλλων ἀναγράφει καὶ τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά. “Ὅτι δηλαδὴ “ἔοικε πολλὰ παρὰ τὸν κανόνα γίνεσθαι παρὰ τῶν ὑπηρετούντων, οἱ τοῖς ἐξ ἀδικίας καὶ αὐτοῖ, πλουτεῖν καὶ τὰ κοινὰ πλουτίζειν ἐθέλοντες”¹².

Οἱ κατὰ καιροὺς ὅμως διαμαρτυρίες γιὰ τὴ διόρθωσιν τῆς ἐπικρατούσης καταστάσεως δὲν εἶχαν, ὅπως φαίνεται, κανένα ἀποτέλεσμα. Ἡ κεντρικὴ ἐξουσία χωρὶς τὸν παραμικρὸ προβληματισμὸ ἐκώφευε σταθερὰ γιὰ τὰ καταγγελλόμενα. Ὁ λόγος δὲ ἦταν προφανής. Οἱ παρανομίες τῶν ἀρμοδίων ὀργάνων τῆς ἦσαν συμφέρουσες γιὰτὶ ἀπέφεραν ἔσοδα στὸ δημόσιο ταμεῖο.

Παρὰ ταῦτα ὑπῆρχαν περιπτώσεις ὅπου τὸ δημόσιο φαίνεται ἀποξενούμενον ἀπὸ κάθε κληρονομικὸ του δικαίωμα, στὶς δὲ πηγὰς δὲν ἀπαντᾷ ἐπ’ αὐτῶν ἡ γνώριμη παράνομη δραστηριότητα τῶν δημοσίων ὀργάνων. Οἱ περιπτώσεις αὐτὲς ἀναφέρονται σὲ εἰδικὲς διατάξεις¹³ οἱ ὁποῖες ἐδεδισήθησαν μὲ γνώμονα εἴτε τὴν

11. Βλ. Μεν. Τοῦρτόγλου, Τὸ “ἀβιωτίκιον”. Συμβολὴ εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κληρονομικὸν Δίκαιον, ΞΕΝΙΟΝ. Festschrift für Pan. J. Zepos, I, Athen-Freiburg/Br. - Köln 1973, σ. 636 ἐπ.

12. Βλ. R. J. Loenertz, Correspondance de Manuel Calécas, “Studi e Testi” (152), Città del Vaticano 1950, σ. 215.

13. Πρὸβλ. Cod. 1. 14. 2, 3. - Βασ. 2. 6. 8. - Β. Οἰκονομίδου, Στοιχεῖα Ἀστυκοῦ Δικαίου (Γενικαὶ Ἀρχαί), ἔκδ. Β΄, ἐν Ἀθήναις 1893, σ. 17.

κοινή ωφέλεια είτε και τις εν γένει κοινωνικές ανάγκες. Κατ' αὐτὲς ἐλλείψει διαθήκης καὶ νομίμων κληρονόμων, προεβλέπετο, κατ' ἀποκλεισμὸν τοῦ δημοσίου, κληρονομικὸ δικαίωμα ὑπὲρ ὀρισμένων σωματείων ἢ καὶ κοινωνικῶν τάξεων.¹⁴ Συγκεκριμένα ὁ ἀδιαθέτως καὶ ἄνευ κληρονόμων ἀποθανόντων στρατιώτης ἐκληρονομεῖτο ἀπὸ τοὺς συστρατιῶτες τοῦ τάγματός του¹⁵. Διάταξη τῆς ὁποίας παρεμφερῆ κατάλοιπα ἀνευρίσκονται καὶ στὸ νεώτερο ἐλληνικὸ δίκαιο, δεδομένου ὅτι ἐπὶ στρατιωτικῶν ἀντὶ τοῦ δημοσίου ἐκαλεῖτο παλαιότερα τὸ Μετοχικὸν Ταμεῖον τοῦ κατὰ γῆν στρατοῦ¹⁶. Ὁμοίως ἀντὶ τοῦ δημοσίου δικαίωμα κληρονομίας εἶχαν καὶ τὰ μέλη ὀρισμένων σωματείων ἐπὶ τῶν περιουσιακῶν στοιχείων τοῦ ἀδιαθέτως καὶ χωρὶς νομίμων κληρονόμων ἀποθανόντος μέλους αὐτῶν. Οἱ σχετικὲς διατάξεις ἀναφέρονται στοὺς βουλευτὲς πόλεως, δηλαδὴ στοὺς δημοτικούς συμβούλους¹⁷, στοὺς “ναυκλήρους”¹⁸, δηλαδὴ στοὺς ἐφοπλιστὲς πλοίων τῶν ὁποίων καιρίας σημασίας ἦταν ἡ συμβολὴ γιὰ τὸν ἐφοδιασμὸ τῆς πρωτεύουσας,

14. Ὁμοίως καὶ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας. Βλ. σχετικῶς τὶς διατάξεις τῆς Νεαράς 131 (κεφ. 13, 3. Πρβλ. καὶ *Cod.* 1. 3. 20) τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὶς ἀναφερόμενες στοὺς ἀδιαθέτως καὶ ἄνευ νομίμων διαδόχων ἀποθνήσκοντες ἐπίσκοπους καὶ κληρικούς τῶν ὁποίων ἡ περιουσία δὲν περιήρχετο στὸ δημόσιο ἀλλὰ στὴν ἐκκλησία.

15. “Ἐὰν στρατιώτης τελευτήσῃ χωρὶς διαθήκης καὶ παιδῶν καὶ τῶν ἄλλων κληρονόμων, ἐκ τοῦ τάγματος αὐτοῦ κληρονομεῖται” (*Βασ.* 45. 1. 12). – *Cod.* 6. 62. 2. – Παρόμοιο κληρονομικὸ δικαίωμα παρέχεται μὲ τὴν διάταξη 6. 62. 3 τοῦ Κώδικος καὶ γιὰ τοὺς “cohortales”. Οἱ τελευταῖοι στὰ *Βασιλικά* (45. 1. 56 καὶ σχόλιο. Ἀρμενόπουλος 5. 8. 93), ἀποδίδονται μὲ τὸν ὄρο “εὐτελεῖς”. Ἀργότερα στὸ “Νομικὸν Πρόχειρον” τοῦ Μιχ. Φωτεινοπούλου (ἐκδ. Π. Ζέπου - V. Georgescu - A. Σιφωνιοῦ - Κράπα, Ἐπετ. Κέντρου Ἑρεῦν. Ἱστορ. Ἑλλήν. Δικαίου, τ. 24-26, Ἀθήναι 1982, σ. 225) ὅπου καὶ ἐνετάχθη ἡ διάταξη τῶν Βασιλικῶν, ἀντὶ τοῦ “εὐτελεῖς” χρησιμοποιεῖται, ἡ λέξις “ζητιάνοι” (“Οἱ ζητιάνοι, ἀποθνήσκοντες ἀδιάθετοι καὶ μὴ ἔχοντες συγγενεῖς, πάλιν ὑπὸ τῶν ζητιάνων νὰ κληρονομῶνται”). Τέλος, δὲν εἶναι ἄσκοπο νὰ μνημονευθῇ ἀκόμη ὅτι ὅπως μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Σκαρλ. Βυζαντίου (Ἡ Κωνσταντινούπολις κ.λπ., τ. Γ', Ἀθήνησιν 1869, σ. 422-423), συντεχνία ἐπαιτῶν ἀπαντᾷ καὶ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα στὴν Κωνσταντινούπολη.

16. Βλ. Γ. Μπαλῆ, Ἐγχειρίδιον Κληρονομικοῦ Δικαίου, ἐκδ. δευτέρα, ἐν Ἀθήναις 1930, σ. 261, σημ. 1.

17. *Cod.* 6. 62. 4. Σημειωτέον ὅτι τὸ δημόσιον ἀπεκλείετο τῆς κληρονομίας καὶ τῶν ὑπὸ τὸν ἔπαρχον ὑπηρετούντων (*Cod.* 12. 52.3).

18. *Cod.* 6. 62. 1.

και στους κατασκευαστές όπλων¹⁹. Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι οι προηγούμενης μνημονευθείσες διατάξεις ως ειδικές²⁰ διετηρήθησαν ισχυρές και δεν καταργήθηκαν από μεταγενέστερες γενικές ρυθμιζουσες τὰ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικῆς διαδοχῆς. Αυτό ἄλλωστε ἐκφράζεται και στὸ σχετικὸ κανόνα τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου κατὰ τὸν ὁποῖον “τὰ εἰδικὰ τῶν γενικῶν ἐπικρατέστερα”²¹.

Ἀπὸ ὅσα ἐξετέθησαν και ἀντλοῦνται ἀπὸ τὶς πηγές διαπιστώνεται ὅτι μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου συντελεῖται προοδευτικὰ ἡ θεμελίωση και στὴ συνέχεια ἡ βαθμιαία ἐνίσχυση τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος τοῦ βυζαντινοῦ δημοσίου κατὰ τὴν ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχή, μὲ προφανῆ στόχο τὴν προκύπτουσα ὠφέλεια στὰ κρατικὰ ἔσοδα. Στὰ οἰκονομικὰ δὲ συμφέροντα τοῦ δημοσίου πρέπει νὰ ἀποδοθῆ και ἡ παρατηρουμένη κρατικὴ ἀνοχή και ἀτιμωρησία τῶν παρανομούντων ὀργάνων τοῦ δημοσίου τὰ ὁποῖα ἀδίκως κατελάμβανον ἐξ ὀλοκλήρου τὶς περιουσίες τῶν θνησκόντων “ἀδιαθέτων και ἀπαίδων”. Παρὰ ταῦτα ὑπῆρχαν και περιπτώσεις στὶς ὁποῖες τὸ βυζαντινὸ κράτος ἐκ τῆς ἀνάγκης κυρίως κινούμενον προβαίνει στὴν παροχή εὐεργετημάτων και μὲ εἰδικές διατάξεις ἀπεμπολεῖ κληρονομικὰ του δικαιώματα ὑπὲρ ὀρισμένων κοινωνικῶν τάξεων ἢ ὑπὲρ σωματικῶς ὀργανωμένων ομάδων τῶν ὁποίων ἡ προσφορά ἦταν μεγάλη σὲ ζωτικῆς σημασίας κρατικούς τομεῖς.

19. *Cod.* 6. 62. 5. – *Βασ.* 45. 1. 57. “Ἐὰν φαυρικένσιος ἀκληρονόμητος τελευτήσῃ, λαμβάνουσι τὰ πράγματα αὐτοῦ οἱ συνφαυρικένσιοι, ἐπειδὴ συντελοῦσιν ὑπὲρ αὐτοῦ” (*Βασ.* 45. 1. 57, σχόλιο).

20. *Cod.* 1. 14. 2, 3. – *Βασ.* 2. 6. 8. – Πρὸβλ. και Β. Οἰκονομίδου, ἐνθ’ ἀν., σ. 17.

21. *Βασ.* 2. 3. 80.- *Dig.* 50. 17. 80. – Ἀρμενόπουλος *Append.*, Β’ 18. *Βασ.* 60. 51. 37 (= *Dig.* 48. 19. 41). Πρὸβλ. και τὴ γενικὴ ἀρχὴ κατὰ τὴν ὁποία «lex posterior generalis non derogat priori speciali». (Β. Οἰκονομίδου, ἐνθ’ ἀν., σ. 25).

RÉSUMÉ

Remarques relatives au droit successoral de l' état byzantin à la succession ab intestat.

La présente étude examine la question du droit successoral de l' état byzantin à la succession ab intestat, tel qu'il apparaît dans les divers actes législatifs des empereurs byzantins. Il est en même temps signalé le fait que, ainsi qu'il découle des sources, les organes de l' état s'approprièrent illégalement la totalité des biens des défunts qui étaient privés de descendance et qui n'avaient pas rédigé de testament. D'autre part, ces actes des organes de l'état, qui visaient également à des avantages propres, étaient réalisés sous le prétexte de la protection des intérêts de l'état.

Pour sa part, l' état byzantin, en dépit de la réprobation des actes en question et des menaces de sanctions particulièrement lourdes à l'égard de ses organes qui agissaient contrairement à la loi, semblait tolérer cette situation et ne pas avoir la volonté d'imposer la loi. La raison en était que les illégalités étaient source de recettes pour la Trésorerie. Enfin, nous mentionnons des cas où l' état semble s'aliéner de tout droit successoral à la succession ab intestat. Par les cas en question, l' état est privé de ses droits successoraux en faveur de certaines classes sociales ou en faveur de groupes organisés en syndicats et dont la contribution dans des secteurs publics vitaux était importante.